

УДК 007 : 304 : 659.3

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ РОЛЬОВОГО КОНФЛІКТУ У СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ

Ігор Блохін

*Санкт-Петербурзький державний університет
Університетська наб., 7-9, Санкт-Петербург, 199034, Росія*

У статті аналізується явище рольового конфлікту в професійній журналістській діяльності. Виявляється складність рольової поведінки журналіста і фактори, що її обумовлюють: рефлексивні, нормативні, прагматичні та емоційні умови, технологічні, кваліфікаційні та організаційні зміни.

Ключові слова: соціальні статуси і ролі, рольовий конфлікт, журналістика, соціальний стереотип.

В аналізі журналістики як соціального інституту, тобто сукупності ролей і статусів, призначеного для задоволення соціальних потреб і такого, який займає певне місце в системі суспільних відносин, в якості головного статусу виступає статус журналіста. Його права й обов'язки, з одного боку, обумовлені формально, зафіксовані в різних нормативних документах - від законів, що регулюють журналістську діяльність, до трудових редакційних договорів. З іншого боку, права та обов'язки журналіста, його діяльність і професійна поведінка обумовлені суспільними очікуваннями по відношенню до даного статусу, зумовлені неформально, часто стереотипно. Подібні стереотипи відображені в різних уявленнях про журналістику, вони проявляються в творах мистецтва, героями яких є журналісти, і закріплюються щоденною практикою спілкування аудиторії засобів масової інформації з журналістськими творами. Таким чином відбувається наповнення соціальним і культурним змістом ролі журналіста.

Кожен статус можна описати виходячи з формальних і неформальних ознак його ролі. Формальні ознаки ролі журналіста проявляються як обов'язки виконувати вимоги інформаційного законодавства та редакційного статуту, повідомляти аудиторії об'єктивну інформацію, перевіряти її достовірність і т. д. Неформальні ознаки - як захист громадських інтересів, часто остання інстанція, куди можна звернутися зі своїми проблемами; проте, водночас, журналіст - маніпулятор, ласий до сенсацій і «смажених фактів», продажний і т. д.

Під соціальною роллю ми розуміємо очікувану поведінку, обумовлену статусом людини. Складність рольової поведінки викликана не тільки різноманіттям соціальних очікувань, але і станом, так званого, рольового

конфлікту. Він може викликатися суперечливими вимогами одного або декількох статусів. Оскільки роль є очікуваною поведінкою, то її ознаки (в даному випадку, перш за все, неформальні) пов'язані з соціальними стереотипами носія очікувань. Особливості соціальних стереотипів складаються, по-перше, в тому, що вони залежать не стільки від реальних особливостей тієї чи іншої групи, скільки від почуттів, які відчуває носій стереотипу. По-друге, стереотип проєктується, поширюється на всю групу чи спільність людей, що мають однаковий статус, тоді як властивості, що лежать в основі стереотипних суджень, притаманні тільки окремим її представникам. У тому числі, стереотипи допомагають формувати і образ ворога.

Дії журналіста багато в чому обумовлені соціальними стереотипами - від виконання ним ролі «народного захисника» до гри в «папараці». Однак, вивчаючи явище рольового конфлікту, слід звернутися до умов професійної діяльності, що мають соціально-психологічну природу. До них відносяться рефлексивні, нормативні, прагматичні та емоційні умови.

Рефлексивні умови складаються в розуміння журналістом своєї «місії», усвідомленні того, що він вважає своїм покликанням, призначенням і, отже, які ролі йому слід виконувати. У даному випадку не ставиться питання про дотримання професійної етики: один журналіст вважає, що його місія полягає в критиці влади, інший - що в задоволенні інтересу аудиторії до приватного життя зірок шоу-бізнесу, третій - що в об'єктивному інформуванні, вільному від власних оціночних суджень і т. д.

Етичні вимоги починають проявляти себе в системі нормативних умов, які включають також і юридичні вимоги і дозволи. Перше протиріччя, що викликає рольовий конфлікт, полягає в розладі рефлексивного і нормативного компонентів професійної поведінки. Наприклад, журналіст, який вважає своєю місією критику влади, постійно стикається з перешкодами нормативного характеру. Спроба освітлення несанкціонованого мітингу призводить до адміністративного арешту, створення матеріалу про будівництво чиновниками заміських вілл тягне переслідування за вторгнення на приватну територію, екологічне розслідування закінчується судовим рішенням про розголошення відомостей, що становлять державну таємницю. Сутність рольового конфлікту подібного типу у тому, що журналіст усвідомлює наслідки своєї діяльності, але йде на ризик через властиву йому ієрархію цінностей.

Прагматичні умови діяльності журналіста полягають у виконанні ним того, що необхідно, того, що він змушений робити. На даному рівні рольовий конфлікт проявляється як протиріччя і з рефлексивним, і з нормативними умовами роботи. Наприклад, сучасний засіб масової інформації як капіталістичне підприємство може успішно існувати при дотриманні вимог інформаційного ринку - затребуваності у споживачів, на яких, в свою чергу, орієнтуються рекламодавці. Журналіст в подібних умовах змушений грати роль «працівника ЗМІ», яка може не відповідати його уявленням про своє призначення (рефлексивним умовами) і вступати в протиріччя з законом і вимогами професійної етики (нормативними умовами). Найпростіший шлях до досягнення успіху у масової публіки полягає в культивуванні агресії, страху, сексуальних насолод і чуттєвих переживань, тобто всього того, що впливає на емоційну сферу адресата інформації. При цьому така «простота» засуджується (поки ще) громадською думкою (така професійна рольова поведінка не

очікується від журналіста) і сильно обмежена вимогами законодавства і журналістської етики.

Емоційні умови журналістської праці проявляються як задоволення від роботи, від її процесу та результатів. Рольовий конфлікт на цьому рівні існує вже як сукупність протиріч рефлексивного, нормативного, прагматичного й емоційного компонентів професійної діяльності. Ідеальною моделлю рольової поведінки є такий стан, при якому виявлені протиріччя відсутні, коли рефлексивність (покликання), нормативність (вимоги), прагматизм (необхідність) і емоційність (задоволення) співіснують у гармонії. Однак, як і будь-яка ідеальна модель, в реальному житті вона практично не має можливості для втілення.

Звернемося до прикладу виконання журналістикою критичної функції, функції соціального контролю. В умовах, коли владу критикувати звично, дозволено, необхідно і це ще й подобається, то в результаті ми отримуємо класичний типаж «журналіста-правдоруба», народного захисника і просвітителя. Але, коли починається розлад виявлених умов, виникає рольовий конфлікт і критикувати владу в ЗМІ вже неможливо, журналіст веде свою невитрачену енергію та професійну пристрасть туди, де, приміром, нормативні та прагматичні умови вже не діють - в Інтернет, в блоги.

Наслідки рольового конфлікту також як і його причини мають різні прояви. Пріоритет прагматичності над рефлексивністю може привести журналіста до відчуження від суспільства, емоційності над нормативністю - до засудження професійним співтовариством і т. д. Журналіст в стані рольового конфлікту децентрований, він знаходиться в стані постійного внутрішнього протиріччя з самим собою, втрачає свою ідентичність, перестає розуміти своє місце в світі і свою роль в суспільстві. Психологічно рольовий конфлікт може приймати своєрідну форму «стокгольмського синдрому», коли журналіст, змушений (обставинами, редактором, політиками, законом та ін) до чогось, намагається переконати себе, що він сам цього хотів. У результаті він починає розділяти відповідальність за те, що його змусили робити інші люди або обставини.

Зазначені вище умови рольового конфлікту мають універсальний характер, проте особливості нового часу привнесли в цей стан нюанси, ніколи не виявлені до цього. Сучасна людина знаходиться в русі формованих нею і зовнішніми, по відношенню до неї, системами відносин, вона існує в хаосі безперервних змін, а принципом такого існування стає пристосування до змін. Цінності в подібних умовах набувають відносний і мінливий характер. Пришвидшений темп життя відбився і на журналістській професії, і на системі професійної освіти.

Для виготовлення складного продукту (а журналістський твір і засіб масової інформації є саме складними продуктами) необхідно тривале і, в той же час, інтенсивне навчання. Але за час професійної підготовки (за чотири роки бакалаврату і навіть за два роки навчання магістрантів) технологічний процес виробництва змінюється на інший ще більш складний технологічний процес. Потрібне «підвищення кваліфікації», перепідготовка, однак неможливо швидко перевчити фахівця для створення ще більш складного продукту в порівнянні з колишнім, створення якого було присвячено навчання у вузі. Чим довше набувається кваліфікація, чим вона складніша, тим менше шансів

перекваліфікуватися, можна припустити, що на певному етапі технологічного розвитку це стане просто неможливим.

Рольовий конфлікт в журналістиці викликається і тим, що кваліфікації (диплому) надається особлива функція відчуженого від людини титулу. Тобто кваліфікація існує вже не як професійна майстерність, а як певний чин або ранг. Отриманий дипломом про вищу освіту (титулом) далеко не завжди відповідає рівню професійного мистецтва. З іншого боку, можна навести чимало прикладів успішної журналістської кар'єри людей, що не володіють професійною журналістською освітою.

Ще один нюанс впливу нового часу на журналістську професію пов'язаний з поступовим зникненням з неї індивідуальності. Журналісти-автори, публіцисти ще зберігаються в «класичних» ЗМІ, але частина з них вже «перекочувала» в Інтернет. У даному випадку мова йде не про політичний тиск на журналістів, а про економічні та соціокультурні чинники. Виробництво ЗМІ (власне як і будь-яке сучасне виробництво, у тому числі «виробництво» фахівців) схильне до стандартизації. Журналістика в таких умовах перетворюється на галузь з єдиними стандартами роботи, зумовленими технологіями, жанровими формами, «форматом», нормативними вимогами. Журналістиці як галузі властиві єдині стандартні кваліфікаційні вимоги (знання, вміння, навички) і вільне внутрішньогалузеве перетікання кадрів. В умовах такої стандартизації проявляти свою професійну індивідуальність стає все складніше.

Рольовий конфлікт нового часу обумовлений високими і все прискорюючими темпами зовнішніх по відношенню до людини змін - технологічних, кваліфікаційних, організаційних. Зміни накладаються на вже існуючі внутрішньособистісні конфлікти, пов'язані з протиріччями рефлексивних, нормативних, прагматичних і емоційних умов людської діяльності. Для сучасної журналістики стан рольового конфлікту є природним, проблема полягає в тому, щоб мінімізувати його вплив на особистість журналіста. Якщо вплив внутрішньособистісних суперечностей подолати проблематично, то зовнішні умови цілком піддаються коригуванню. І вихід тут вбачається в модернізації сучасної журналістської професійної освіти. Підготовку журналістів необхідно поєднати саме з журналістською творчістю та редакційним виробництвом (не з «практикою», розбитою за часом навчання), коли професійна підготовка йде паралельно професійній журналістській праці, тобто протягом всього трудового життя. Така модернізація дозволить здійснювати системний контроль за змінами у світі масової інформації, зміною технологічних укладів і втягне професійну освіту в процеси управління інформаційними змінами.

FEATURES DETECTS A ROLE CONFLICT IN THE MODERN JOURNALISM

Ihor Blohin

Saint-Petersburg State University
University wh., 7-9, Saint-Peterburg, 199034, Russia

The article examines the phenomenon of role conflict in professional journalism. Reveals the complexity of the role journalistic behavior and the factors causing it: reflective, normative, pragmatic, and emotional conditions, technology, qualifying and organizational change.

Keywords: social statuses and roles, the role conflict, journalism, social stereotype.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ РОЛЕВОГО КОНФЛИКТА В СОВРЕМЕННОЙ ЖУРНАЛИСТИКЕ

Игорь Блохин

Санкт-Петербургский государственный университет
Университетская наб., 7-9, Санкт-Петербург, 199034, Россия

В статье анализируется явление ролевого конфликта в профессиональной журналистской деятельности. Выявляется сложность ролевого поведения журналиста и факторы, ее обуславливающие: рефлексивные, нормативные, прагматические и эмоциональные условия, технологические, квалификационные и организационные изменения.

Ключевые слова: социальные статусы и роли, ролевой конфликт, журналистика, социальный стереотип.

Стаття надіслана до редколегії 23.12.11

Прийнята до друку 10.01.12